

KLÚČOVÉ ASPEKTY ENVIRONMENTÁLNEJ VÝCHOVY V PRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ

SOŇA VINCÍKOVÁ

KEY ASPECTS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN PRIMARY EDUCATION LEVEL

ABSTRAKT

Primárne vzdelávanie má v kontexte formovania environmentálne uvedomelej osobnosti nezastupiteľné miesto. V tomto období získava dieťa základné kompetencie pre život, utvára sa jeho hodnotový systém a postoje k ľuďom, prírode a celej spoločnosti. Environmentálna výchova v primárnom vzdelávaní má potenciál ovplyvniť tie úrovne osobnosti dieťaťa, ktoré sa stanú základom pre celoživotné proenvironmentálne myslenie a konanie.

KLúčové slová: primárna škola, environmentálne uvedomelá osobnosť, osobnostné kompetencie, environmentálna výchova

ABSTRACT

Education in primary school is irretrievable in context of proenvironmental personality forming. In this period the child gains the base competences for life, his/her system of values and attitudes toward other people, nature and whole society is formed. Environmental education in primary school is able to influence those levels of child personality, which will be the base for long-life proenvironmental thinking and acting.

Key words: primary school, environmentally aware personality, personal competences, environmental education

ÚVOD

Spoločnosť vynakladá mnoho úsilia a prostriedkov na to, aby sa zmenil vzťah dospelaj populácie k životnému prostrediu. Sú vyhlasované programové výzvy na podporu projektov zameraných na ochranu a tvorbu životného prostredia, prijímajú sa represívne opatrenia pre jeho znečisťovateľov. Hľadajú sa alternatívne zdroje energie, vyvíjajú sa technológie ohľadupľnejšie k životnému prostrediu. Napriek snaženiu mnohých ekologicky zmyšľajúcich spoločností a jednotlivcov nadobúda ekologická kríza vo svete nezvratné rozmery. Jej korene možno hľadať v nízkej úrovni ľudského vedomia, ktoré nie je schopné alebo ochotné rešpektovať prírodné zákonitosti a systémovú podstatu fungovania ekosystémov a spoločnosti. Ak by sme sa poučili od ekosystémov, vedeli by sme, že ekosystém neprodukuje žiadny odpad, odpad jedného je pre druhého potravou, že materiál súvisle koluje pavučinou života a energia, ktorá riadi tieto kolobehy, plynie zo Slnka. Vedeli by sme, že rozmanitosť zabezpečuje odolnosť, preto sa jej netreba báť a život si od svojho začiatku nepodmanil planétu bojom, ale spoluprácou, partnerstvom a zosietením.

Vedomie, ktoré chápeme ako schopnosť ľudského ducha organizovať hmotu do zmysluplných celkov, sa formuje a rozvíja celý život. V období povinnej školskej dochádzky, zvlášť v jej začiatkoch, je ľudské vedomie mimoriadne plastické a vnímavé. Deti vo veku 6 až 12 rokov citlivo vnímajú spoločenské dianie a zároveň sú vystavené jeho sociálnym, politickým a hospodárskym zmenám. Napriek tomu, že sú bezprostredne vystavené znečistenému prostrediu a mediálnemu teroru, že preberajú hodnotovú orientáciu dospelých, ich formujúca sa osobnosť je ešte otvorená novým modelom správania a konania. Preto investície, vložené do primárneho vzdelávania v základnej škole, môžu priniesť dlhodobý pozitívny zvrät v spoločnosti smerom k udržateľnému spôsobu života.

CIELE PRIMÁRNEHO VZDELÁVANIA V KONTEXTE FORMOVANIA ENVIRONMENTÁLNEJ UVEDOMELEJ OSOBNOSTI

Ak chápeme environmentálnu uvedomelosť ako schopnosť uvedomovať si problémy životného prostredia v kontexte vlastnej hodnotovej orientácie, osobnej skúsenosti a poznania širších súvislostí a následne dobrovoľne korigovať svoje správanie v prospech zachovania biologickej diverzity a ekologickej stability, môžeme vyvodiť záver, že environmentálne uvedomelý človek bude konať ohľaduplne vo vzťahu k prírode a k ľuďom z dôvodu, že si bude uvedomovať širokú konceptuálnu súvislosť s celým stvorením, že bude vnímať dopady svojich činov na širšie okolie a viaceré úrovne ľudského bytia. Jeho zodpovednosť a angažovanosť sa stane prejavom múdrosti a ľudskosti. V tejto súvislosti považujeme za hlavné poslanie školskej environmentálnej výchovy systematické a cieľavedomé pôsobenie na osobnosť dieťaťa s cieľom rozvinúť kompetencie potrebné na to, aby sa stalo múdrou ochranou prírody, správcom a tvorcom životného prostredia, schopným vytvárať a udržiavať pozitívnu synergiu¹ ako základ trvalo udržateľného spôsobu života. Environmentálna výchova je mimoriadne zložitý jav. Vyplýva to z množstva odborov, ktoré vstupujú do jej kontextu a tiež zo skutočnosti, že správanie sa človeka v súlade s prostredím predstavuje široký komplex nie celkom jednoznačných predpokladov a záverov. Odborníci upozorňujú na sklamanie, ktoré by nás čakalo v prípade, ak by sme environmentálnu výchovu spájali iba s poskytovaním informácií o prostredí a rozvojom intelektu. „Vysoká úroveň konkrétnej a abstraktnej úrovne inteligencie, ktorá je v súčasnosti žiadaná na trhu práce, nekorešponduje so sociálnou (emocionálnou, morálnou) inteligenciou. Následky sa objavujú vo forme necitlivosti v sociálnych situáciách a asociálne až antisociálne využívanie vysoko rozvinutých zložiek intelektu. Dravosť, asertívnosť a rivalita, konkurencieschopnosť a sebaapresadzovanie sa manifestujú spolu s kognitívnym štýlom, charakterizovaným menšou diferenciaciou morálneho úsudku, menšou citlivosťou v riešení sociálnych situácií (menšou prosociálnosťou), chybným predvídaním výsledku deja, podceňovaním morálnych fenoménov a chaosom v príčinách a následkoch konania v sociálnych vzťahoch. V takto organizovanej štruktúre osobnosti sa síce môže objaviť citlivosť k subhumánnym zložkám životného prostredia, nebýva však spojená s vôľovým úsilím o zodpovedné konanie vo vzťahu k nim.“ (Halašová, 2005b, s.33)

Osobnosť človeka sa formuje v konkrétnom socio-kultúrnom a prírodnom prostredí. Toto prostredie sa vo vzájomnej väzbe s človekom podieľa na vytváraní environmentálnych dispozičných štruktúr osobnosti, ktoré autorky Eva Naništová a Barbora Mesárošová (1993, s. 267) charakterizujú ako „osobnostné črty, ktoré označujú typické individuálne variácie v kontinuite pretrvávajúcich spôsobov interakcie medzi človekom a obklopujúcim ho prostredím. Ide o trvalejšie aspekty osobnosti (relevantné vo vzťahu k prostrediu), ktoré vznikli ako dôsledok vzájomného spolupôsobenia človeka a miesta, na ktoré je emocionálne naviazaný alebo je od neho nejakým spôsobom závislý.“

¹ Synergiu chápeme ako schopnosť živého systému aktivovať a tvorivo využívať svoje prvky na vytváranie kvalitatívne vyšších úrovní fungovania, kde konečný efekt závisí nielen od množstva prvkov vstupujúcich do vzájomného vzťahu, ale predovšetkým od intenzity tohto vzťahu.

Environmentálna výchova by mala byť založená práve na využívaní týchto väzieb, pretože sú založené na hlbších úrovniach psychiky, sú súčasťou osobnej histórie človeka, a tým sa stávajú prostriedkom zvnútorňovania nových podnetov, ktoré prijíma počas svojho psycho-sociálneho vývoja. Ide o štyri základné úrovne väzieb na miesto v období detstva, medzi ktoré Chawlaová (Podľa: Naništová, Mesárošová, 1993) zaraďuje: citovú náklonnosť (spojenú s pocitom šťastia a bezpečnosti), transcenciu (dynamický vzťah s vonkajším svetom, presahujúci sociálne konvencie), ambivalenciu (spojenú s negatívnou skúsenosťou, ktorú si jedinec nesie vo svojom vnútri) a idealizáciu (identifikáciu viac s environmentálnou abstrakciou ako s konkrétnou existenciou v priestore). Uvedené typy väzieb vstupujú do vzájomnej interakcie s celou štruktúrou funkcií osobnosti jedinca a určujú tak jeho postoje, hodnoty a konanie vo vzťahu k prírodnému i sociálnemu prostrediu. Z uvedeného vyplýva, že naše postoje k životnému prostrediu sa formujú už v rannom detstve a vplyvom následného vzdelávania a výchovy je možné ich čiastočne korigovať, nie však úplne zmeniť. Zmenu môžeme očakávať len v dôsledku rozvinutej schopnosti sebapoznávania a následnej autoregulácie svojho konania v mene vyšších hodnotových princípov (dobrovoľná skromnosť, úcta k životu vo všetkých jeho formách, rešpektovanie odlišností a pod.)

Obdobie, keď dieťa navštevuje prvý stupeň základnej školy, je z hľadiska formovania environmentálne uvedomelej osobnosti kľúčové. Hlavným cieľom vzdelávania v tomto období je mnohostranný rozvoj osobnosti, pri čom je kladený dôraz na vyváženosť a všestrannosť osobného rozvoja. Celostný rozvoj osobnosti obsahuje tri na seba nadväzujúce oblasti: kognitívnu, afektívnu a psychomotorickú. Environmentálna výchova súvisí predovšetkým s potrebou rozvoja afektívnej (citovo-vôľovej), nonkognitívnej stránky osobnosti, pretože sa tak môže výrazne zefektívniť kognitívny rozvoj dieťaťa. Čím lepšie vníma podnety životného prostredia z citovej stránky, tým chce viac vedieť, hlbšie preniknúť k podstate problémov, ktoré je potrebné riešiť.

Afektívna stránka osobnosti sa formuje systémom piatich na seba nadväzujúcich krokov: prijímanie podnetov, reagovanie na podnet, oceňovanie hodnoty, organizácia hodnôt, charakterizácia. Kosová (2000, s.24) upozorňuje na skutočnosť, že „ak niekto má byť osobnosťou s vlastnou životnou filozofiou, potom len rozvoj kognitívnej oblasti nepostačuje, práve afektívnej oblasti je potrebné venovať mimoriadnu pozornosť.“ Ak u detí nerozvineme citlivosť na podnety zo životného prostredia signalizujúce možné problémy, nebudú schopné na ne reagovať a následne ich intelektuálne spracovať. Ak u nich nevytvoríme kladné postoje k prírodným, kultúrnym a ľudským hodnotám, nebudú schopné ich akceptovať pri racionálnom rozhodovaní a hodnotení. Rozvoj intelektu nesmie predbiehať rozvoj emocionálneho, sociálneho, etického a estetického cítenia. Dlhodobou podporovaná nerovnováha na týchto úrovniach môže mať katastrofálne následky pre ďalší život. „Zmyslom vzdelávania je pomôcť dieťaťu pochopiť súčasný svet, porozumieť kultúre a dorozumievaniu medzi ľuďmi. Kľúčovým pojmom je pochopenie, porozumenie zmyslu vecí a dejov. Vzdelávanie má byť chápané ako uvádzanie do poznania, sprostredkovávanie spoločenských hodnôt, ako kultivácia sociálnych vzťahov, emocionálnych, mravných, estetických i telesných kvalít dieťaťa“ (Spilková et al., 2005, s.34).

Kľúčové ciele vzdelávania na I. stupni základnej školy, ktoré smerujú k rozvoju ekosociálnych kompetencií, zodpovedajú Delorovým štyrom pilierom učenia:

- učiť sa poznávať (osvojovať si nástroje poznávania, rozvíjať pozornosť, myšlienkové procesy, tvorivosť);
- učiť sa konať (tvorivo zasahovať a ovplyvňovať prostredie, osobne sa angažovať);
- učiť sa spoločne žiť s druhými (vzájomná úcta a rešpekt k odlišnostiam, spolupráca, porozumenie, empatia);
- učiť sa byť (budovanie sebadôvery, odvaha ísť vlastnou cestou v živote, sebarozvoj, samostatnosť v myslení a pod. (Bertrand, 1998).

Súčasná spoločnosť preceňuje význam informácií vo vzdelávaní detí a mládeže. Učebnice preplnené faktami nemôžu nasýtiť emocionálne potreby dieťaťa. Strata záujmu o učenie, slabá motivácia

a zvyšujúca sa agresivita, to sú len niektoré z prejavov, ktorými nás upozorňujú na nedostatok citovej výchovy v živote. Tlak ekonomických, ekologických, spoločenských a kultúrnych vplyvov poznamenáva telesný stav aj psychiku detí. Zvýšená chorobnosť, pravidelné konzumovanie liekov, nezdravý životný štýl, to sú vonkajšie prejavy krízy ľudského vedomia, ktorého stav sa zákonite odráža vo vonkajšom svete. Preto by sme sa mali častejšie zamýšľať nad potrebami našich detí. Ľudská múdrosť nespočíva v množstve informácií, ktoré ovládame, ale v schopnosti pochopenia a súcitu, múdreho a tvorivého konania v prospech celku.

ZÁVER

Ekosociálna kompetencia, ako spôsobilosť rozhodovať v tíme o riešeníach v širokom priestore vzájomných vzťahov humánnych a subhumánnych fenoménov sveta v záujme ich trvalej udržateľnosti (Halašová, 2005a) predstavuje zložitú sústavu osobnostných funkcií, ktoré je potrebné systematicky rozvíjať od ranného detstva až po dospelosť – je to celoživotný proces sebarozvoja a vedomej regulácie svojho správania. Je to súčasť nášho životného poslania. V dospelom veku je ťažko meniť návyky a postoje. V dobe, keď sme boli ľahko formovateľní, keď sme vo svojom okolí hľadali ideály hodné napodobňovania a túžili, aby nás niekto chválil za dobré skutky, nám možno chýbalo to najdôležitejšie – láskavý pohľad na zázrak prírody a celého stvorenia, učenie zážitkom a skúsenosťou v prostredí, ktoré nám je blízke, kde sme sa narodili a kde sú naše korene. Možno by nám to bolo pomohlo odhaliť naše ľudské poslanie skôr, než stratíme všetko dôležité pre život – čistú vodu, čistý vzduch a zdravé potraviny.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- [1] BERTRAND, Y. 1998. Soudobé teorie vzdělávání. Praha : Portál, 1998. 248 s.
- [2] HALAŠOVÁ, M. 2005a. Psychológia v ekoporadenstve. Banská Bystrica : FPV UMB, 2005. 163 s. ISBN 80-8083-145-9.
- [3] HALAŠOVÁ, M. 2005b. Formovanie environmentálnej osobnosti žiaka. In Psychológia a škola. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 20. –21.10.2005 na Katedre psychológie Pedagogickej fakulty UMB v Banskej Bystrici. Banská Bystrica : PedF UMB, 2005, s. 31-41. ISBN 80-8083-165-3.
- [4] Kosová, B. 2000. Rozvoj osobnosti žiaka (so zameraním na I. stupeň základnej školy). III. vydanie. Prešov : Rokus, 2000, 121 s. ISBN 80-968452-2-5.
- [5] Spilková, V. et al. Proměny primárního vzdělávání v ČR. Praha : Portál, 2005, 312 s. ISBN 80-7178-942-9.
- [6] Naništová, E., Mesárošová, B. 1993. Stimulátory rozvoja environmentálneho uvedomenia u detí mladšieho školského veku. In Pedagogická revue, č. 5-6, 1993, s. 265 – 273.

ADRESA AUTORA

PaedDr. Soňa VINCÍKOVÁ, PhD., Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta prírodných vied, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: >vincik@fpv.umb.sk<

RECENZENT

Prof. Ing. Milan PIATRIK, PhD., Katedra environmentálneho manažérstva, Fakulta prírodných vied, UMB Banská Bystrica, Tajovského 40, 974 01, Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: >piatrik@fpv.umb.sk<